

YENİ YAYIMLANAN KARAY DUA KİTAPLARI

HENRYK JANKOWSKI

Bu günlerde yalnız Litvanya'da konuşulan Karay dilinin gündelik kullanılışı bayağa daraldı. Karayca, 180 kadar kişilik cemaatın aile çevresi ve ortak toplantıların dışında, dinî dil olarak *kenesa* âyinleri de ve Karay medresesinde kullanılmaktadır.

Bilindiği üzere, Karay dil, din ve kültürüne en ağır darbeyi İkinci Dünya Savaşı ve akıbetleri indirdi. Avrupa'da Kırım'ın dışındaki en büyük Karay yerleşmesi olan eki Vılna-Troki cemaatı, Litvanya ve Polonya arasında parçalandı. Komünist rejimi altında korkutulmuş ve parçalanmış Karay halkı kendi dinini konuşmayarak, ibadetleri kılmıyarak millet olarak yok olmaya başladı. Komünist rejiminin yıkımını izleyen sürede ki millî uyanış yeniden belirlendi. Karay millî canlandırmasının önde gelen kişilerinden biri Michal Fırkovicz, Litvan adıyla Mykolas Fırkovičius'tur. O hem hazzan, hem de hoca olup, başka etkinliklerinin yanı sıra yayıncılık faaliyetlerine başladı. 1991'de çıkan *Men'Karayçe ürianiam'* (Karayca Öğreniyorum) adlı ders kitabı henüz kalemle yazılıp az sayılı kopyada ciltlenerek cemaat arasında dağıtılmıştır. Şimdi bu kitabın gözden geçirilmiş, yeni bir geniş baskısı hazırlanmaktadır.

Aşağıda değerlendirilen iki dua kitabı Karayların millî dinlerini, dolayısıyla dinî uygulamada milî dillerini de pekiştiren, çok önemli yayınlar niteliğindedir. Her iki kitap Litvan elifbesinin esaslarına konulan yeni bir Karay elifbesiyle basıldı. Bildiğimiz gibi, Karaylar önce İbranî, sonra Lâtin (Leh ve Litvan) ve 1945'ten sonra Kiril harflerini kullanmışlardı. Şimdi ise Litvanya'da yaşanan Karay cemaatı mensupları yeniden kurulan Litvan devletine güvence ve saygı göstererek yeni yazısını şu devletin yazısına uygun bir şekilde oluşturdu.

Yeni yazının başlıca özellikleri şunlardır:

1- Altı art damaksılaştırılan (yumuşak) ünsüzler üstündeki dikey çizgiyle işaretlenmektedir: d', t', z', s', n', l'. Ünlünün önünde bu çizgi yerine *i* harfi konulur.

2- Öbür art damaksılaştırılan ünsüzler sadece ünlünün önünde *i* harfiyle gösterilmektedir: gi-, ki-, bi-, pi-, mi-, vi-, hi-, ri-, si-, ci-.

3- /x/ ses birimi için ch, /ž/ (c) için dž çift harfleri kullanılmaktadır.

4- ö, ü, é (ö, ü, e) yalnız sözcük başında geçmektedir.

5- /e/ (ε) sesbirimi j (y)'den önce ve c'den sonra yazılır.

1- *Karaj Koltcnalary* (Karay Duaları). Derleyen ve yayımlayan (čiopliadi dahy jarychka čykardy) Mykolas Firkovičius, Vilnius, 1993, 123 s.

Bu kitap, 1935'te Szymon Firkowicz tarafından yayımlanan, aynı başlığı (Karaj Koltchalary) taşıyan dua ve ilâhi derlemesini genişletilmiş, yeni baskısı. Kitap, bir edisyon-kritik niteliğinde olmamışken, baskının hazırlayanı, yeni derlenen duaların tarih, yer ve müellifleri belirtilmemişlerdi. Ön sözünden sadece şu yeni metinlerin eski el yazmalarından derlendiklerini öğreniyoruz: *dahy hanuz és'ki kol jazyšlaryndan öz'gia-die har kiunniun' koltchalaryn üs'tiadim*, (eski el yazmalarından diğer her günlük duaları alıp da ekledim), s. 4. Yeni eklenen dualar ayrıca gösterilerek (EKJ), eskilerden (KSF) ayrılmıştır.

Kitap, "Tanrının on sözüyle" başlıyor (*On sioz'liari Tien'rinin'*, s. 5-6). Tanrının bu sözleri Karay dininin temel farzlarındandır:

- 1- İman farzı- Ben, Mısır esaretinden seni kurtaran güçlü Tanrı'yım.
- 2- Tevhid farzı- Benden başka tanrıların olmasın.
- 3- Tanrının adını kullanma farzı- Yalan sözlerle ve boş yere Tanrının adını düşünüp kullanma.
- 4- Haftalık bayram farzı - Cumartesi günü bir iş yapma, dinlen.
- 5- Ana-baba saygısı farzı.
- 6- Barış farzı- Yağmalama (*karachlamahyn*).
- 7- Sadakat farzı - Zina etme (*azmahyn*).
- 8- Dürüstlük farzı- Hırsızlık yapma (*urlamahyn*).
- 9- Tanıklık farzı- Yalan tanıklık yapma.
- 10- Namusluluk farzı- Başkasının evini, eşini, kulunu, mülk-malını isteme.

İlk dua, akşam ve sabah namazında okunan duadır ("In'gir da tan koltchasy", KSF, s. 7-8) Dizeleri arasında Hıristiyanların "Pater Noster" (Atamız) duasına çok benzer olan münacaat sözleri bulunmaktadır. Aşağıda, bu dua sözleri Codex Cumanicus'ta geçen Kun dua metniyle karşılaştırılacaktır (a=Karay, b= Kun duası):

- 1 a Atamyz, ki kiokliardia
b Atamız ki köktesen
- 2 a Machtavlu bolhej birligi adyjny
b Alğışlı bolsun seniñ atıñ
- 3 a Da kip bolhej bijligij
b Kelsin seniñ ħanlığın
- 4 a Da kliagij kiokliardia johartyn
b Bolsun seniñ tilemegiñ
- 5 a Da jer üs'tiunia ašahartyn
b (neçik kim kökte alley yerde)
- 6 a Kiun'diagi öt'miagimiz'ni biergin'biz'gia
b Kündegi ötmekimizni bizge bugün bergil
- 7 a Da boşatchyn bar jazychlarymyzny
b Dağı yazuklarımızni bizge boşatkıl
- 8 a Tiuz' jollaryjdan azastyrmahyn biz'ni
b Dağı yeknin sınamakına bizni küvümegil
- 9 a Ančach kutcharhyn biz'ni azhyrtuvčudan
b Basa barça yamandan bizni kutħarğıl.

Bu duayı birkaç çeşitli akit duası izlemektedir. "In'gir koltchasy" (Akşam duası, EKJ, s. 9-11), "Syra jatmachka" (Yatsı duası, EKJ, s. 12-15), "Jukuha jatmach koltchasy" (Uykuya yatmak duası, KSF, EKJ, s. 16), "Kyscha tan koltchasy" (Kısa tan duası, KSF, s. 17-18), "Tan koltchasy" (Tan duası, EKJ, s. 18-20), "Ekin'çi tan koltchasy" (İkinci tan duası, EKJ, s. 21-24), "Čiebiar tan kolt-

chasy" (Güzel tan duası, EKJ, s. 25-27). Bunlara "Har kiunniun' koltchasy" (Her günün duası) eklenmektedir. (EKJ, s. 33-36).

Vakit dualarından sonra en çok dua oruç münasebetiyle okunan Tanrıya yakarış ve Tanrıdan beklenen yardım için yalvarma: "Koltcha oruç kiuniun'dia" (Oruç günü duası, s. 54-68, beş değişik dua metni, hepsi yeni eklenen), "Oruçnun kabulluhu üçün baş koltchasy" (Orucun kabullenmesi için baş dua, EKJ, s. 54, "Koltcha oruçnun tirkisin'dia" (Oruç tutanın duası, EKJ, 69-73), "Boşatlych duasy har oruçcha" (Her oruç için günah affetme duası, EKJ, s. 73-75) ve son olarak "Čiebiar koltcha oruçtan son" (Oruçtan sonraki güzel dua, EKJ, s. 77-70).

Birkaç dua nasihat vermek amacıyla yazıldı, örn. "Atasynyn ügiut' bitigi uv-luna" (Babanın oğluna başlağan öğüt mektubu, EKJ, s. 86-91). Babası, oğluna yazılmış olan bu mektubu bir haftada bir okumak buyruğuyla göndermiş. Mektupta, öğrenmeye yolladığı oğluna çeşitli iyi öğütler vermiştir: Hocaya saygı göstermek, Tanrıyı övme, uslu ve namuslu olmak vb. Öbür öğüt duaları "Ügiut' koltchasy" (Öğüt duası, EKJ, s. 83-85) ve "Uslu ériannin' ügiutiu uv-luna" (Akıllı kişinin oğluna verilen öğüt, EKJ, s. 92-108). Şiir şeklinde yazılmış bu son duada küçük beyi hayatı boyunca, yani çocuk, genç ve yetişkin yaşlarında eğitiyor.

Her dinde olduğu gibi, Karayların Musevî dininde de Rabbinin med-hedilmesi önemli bir yer alıyor. Tanrıya övgü rızık verilmesi için yöneltiliyor, örn. "Alhyš aşamach alnyna" (Yemekten önceki övme, KSF, s. 40), "Kyscha alhyš aşamachtan son" (Yemeğin ardındaki kısa bir övgü, KSF, s. 41). Şarap içildikte "Alhyš borla čahyry üs'tiunia" (Övme duası şarap üstüne, KSF, s. 39). "Alhyš öz'gia içkiar üs'tiunia" (Başka içecekler içilirken okunan övme duası, KSF, s. 39), ekme yenirken "Alhyš öt'miak üs'tiunia" (Ekmeğin övme duası, KSF, s. 40) diye dualar okunmaktadır.

Kitapta tövbe duaları da bulunmaktadır: "Ajtynmach koltchasy" (Tövbe duası, EKJ, s. 109-113) ve hasta tarafından okunacak iki tövbe duası, (EKJ, s. 113-114-115-117).

Vasıflandırması zor olan dualar değişik fırsat ve münasebetleriyle Tanrıya yöneltilir, örn. öğrenim görmesi için: "Koltcha ürian'miak alnyna" (Öğrenme öncesindeki dua, KSF, s. 37-38), "Koltcha ürian'miaktian' son" (Öğrenme sonrasındaki dua, KSF, s. 38). Öğrenme dinî bilgi edinme, Tanrıyı anlamak, ona

ulaşmak anlamına geliyor, örn. Jachšy usun ijgin'biz'gia/Ki anlahejbyz torejny (Tevratı anlayabilmemiz için/İyi akıl gönder bize, s. 37).

Yola çıkarken de müminler Tanrıya sığınmaktadırlar, bkz. "Jolha čychmach kyscha koltchasy" ve "Jolha čychmach koltchasy" (EKJ, s. 41; 42-43). Ölü birinin rahmetine "Sahynč ül'gian' üçiun" (Ölü anma duası, KSF, s. 44), ev inşaata uğruna "Koltcha üvniun' bunjat étil'miagin'dia" (Ev temelinin atılmasına, EKJ, s. 45-46) ve düğün şenliğine, yeni bir ocak kurulmasına "Alhys üvniun' tojlanmahynda" (EKJ, s. 47-49), loğusanın çocuk doğurmasına "Katynyn koltchasy tioriamiagin'dian' son" (Doğurma sonrasındaki kadın duası, EKJ, s. 50-53) gibi dualar değişik türlerinden bazılarıdır.

Derlemeye *Zebur*'un 91. mezmuru da alınmıştır. "Kim symarlansa" (İsmaralan, KSF, s.121-123).

İlâhiler, biçim bakımından gerek düz yazı, gerekse manzumelerdi. Kitabı oluşturan 11 dua şiir, öbürleri düz yazıdır. Şiirler çoğunlukla Türk halk edebiyatında az rastlanan *aabb*, örn. "Kyscha tan koltčasy" ya da *abab*, örn. "Koltcha ürlan'mlak alnyna", uyaklıdır. Koşuk ölçüleri ise hem Türk, hem de yabancı edebiyatta yaygın olan duraklı 4+4, bazen duraklı 5+6 ölçülü, örn. "Uslu érian'nin' ügiutiu uvluna."

Kitabın sonuna eklenen Litvanca (s. 121-123) ve İngilizce (s. 124-126) yazılan kısa bir son sözde kitap içeriği hakkındaki bilgiler, 1935 tarihli baskısına ve yeni elifbeye bağlı notlar sunulmaktadır.

2- *David' Bijnin'Machtav Čozmachlary* (Davut Kırılın Övgü Şarkıları), toplanan M. Firkovič, Danielius, Vilnius, 1994, 175 s.

M. Firkovič'in toplamış olduğu ilâhiler *Zebur*'un tümünü, yani 150 mezmur kapsamaktadır. Mezmurlar beş bölüm ve otuz gün olarak düzenlendiler. Gün esaslı bölünmesi, hangi günlerde hangi mezmurları okuma gerektiğini gösterir. Firkovič, kitabın sonuna okuyucuya Karayca, Litvanca, Rusça ve İngilizce kısa bir son söz sunmuştur. Yabancı dillerindekilerden okuyucu yeni Karay elifbesinin bazı baş kurallarını öğrenir.

Yukarıda değerlendirdiğimiz Karay Koltchalary'ında da olduğu gibi, kitabı yayımlayan M. Firkovič mezmurların kaynak ve tarihini vermemiştir. Sadece derlenen ilâhilerin 18.-19. yy.'daki eski Karay el yazmasından alınmış olduklarını öğreniyoruz: "és'ki (XVIII - XIX juz'jyllychnyn) Karaj kol jazyšyndan

čyhardym, dahy bastyrmachka anychladym", (s. 171).

Zebur'un Karayca çevirisi hem genel dinî edebiyattan, hem de Türk edebiyatından tanınan özellikleri taşıyor. Nitekim, Karayca çevirisi, gerçi aslından çoğu kez uzaklaşıyor, ama genelde asıl metnin ağırlıklı etkisi altındadır. Bu etki başta söz diziminde göze çarpıyor. Bu yüzden bu tür edebî eserlerin söz dizimi gündelik konuşma dilinin söz diziminden keskin ayırım alıyor. Söz dizimi alanında öbür Türk dillerinden geniş ölçüde ayrılan Karaycanın söz varlığı da bu günkü Türk dillerindekilerden oldukça farklıdır.

Adı geçen söz varlıklı değişiklikler, bir yandan İbranî alıncılar, örn. s. 8 *hi-echal* "sunak", *avanlych* "kötülük", (s. 14) *ziemer* "şiiir", *tora* "Tevrat", *dor* "kuşak, nesil", diğer yandan (s. 6), *karuv ét-* "yanıtlamak" gibi, Karaycanın uzun ve yalnız gelişme yolunda ortaya çıkan özel sözlerde görünmektedir. Bunun yanı sıra, Karaylar pek çok eski Türkçe sözler ve söz biçimleri korunmaktadırlar, örn. (s. 5), *élik ét-* "alay etmek", (s. 11), *oltur-* "oturmak", *uturu* "karşı", *utrula-* "karşılama", (s. 12), *umsunč* "umut", (s. 16), *kiemiš-* "atmak, bırakmak", (s. 19), *ij-* "göndermek", *tiugial* "tam, mükemmel", *kioniu* "doğru, dürüst", (s. 22), *kiusian* "arzu, istek", (s. 107), *ulhaj-yüceltmek*. Ancak Karaycanın tüm Türk dillerinden tamamen kopup yalıtıklık durumuna geldiği sanı doğru değil. Çünkü Karaylar, Musevî dinine rağmen, başka Türklerle sürekli temasta olup birçok söz ortak komşulardan almışlardır, örn. Arapçadan (s. 5) *džymat* "cemaat", *ümmiet* "ümme", *aziz'* "aziz, kutsal, mukaddes kerim", (s. 6), *halie-ginie* "şimdi", *akyllan-*; Farsçadan (s. 6), *hammieša* "her zaman", (s. 7), *rast* "dürüst", *avaz*, *har* "her", *ki*, *chor ét-* "horlamak"; Moğolcadan s. 7 *machta-* "övmek", *kara-* "beklentide bulunmak", (s. 9), *ulus*, *tiolia-* "ödemek", *tochta-* "durmak".

Sayın okuyucuya Karay dilinden bir parça göstermek amacıyla, aşağıda Zebur'un 91. mezmurunu iki farklı değişkede sunacağız. Değişke a 1935 tarihli, şimdi *Karaj Koltchalary*'nda yeniden yayımlanan manzum çeviri, değişke b David' Bijnin' *Machtav Čozmachlary*'nda ortaya çıkaran düz yazı çevirisi. Görebileceğimiz gibi, birincisi Karay edebiyatında koşuk güzelliği az rastlanan bir şiiirdir, öbürünün hiç süslenip bezenmemiş biçimi ise aslının benzerliğine kavuşmak istiyor gibiymiş. Türkçe tercümesi *Kitab-ı Mukaddes*'ten alınmıştır (c).

1- a Kim symarlansa syjnčynda bolma,

Joharhy bijnin' jarlyhaşyn kiormia,

- b Olturuvçu syjynčynda, Joharhy Tien'rinin', kioliagiasin'dia Kiučliu Tien'rinin' syjynadyr.
- c Yüce Olanın örtüsünde oturan, Kadirin gölgesinde sakin olur.
- 2 a Ajtsyn Tien'rigia: "Sien' mienim umsunčum,
Sien' biek kiemlanım, tarlychtan juluvčum!-"
tarlychtan juluvcum!
- b Ajtamyn Tien'rigia syjynčym da bilekligim, Tien'rim işanamyn anar.
- c Rab için derim: Sığınacak yerim ve hisarımdır;
Allahımdır, ona güvenirim.
- 3 a Ol har bir tiugial adamha bieriadyr
Jachşy onarmach, tuzachtan saklejdyr,
Korchuvlaryndan korchunçlu öliat'nin',
Kavşarlychyndan jaman kynhyr él'nin'-
jaman kynhyr él'nin'.
- b Ki Ol kutcharyr sieni tuzachtan tuzachlanhan, öliattian'da kavşarlychtan,
Çünkü o seni avcının tuzağından, helâk eden vebadan azat eder.
- 4 a Jachşylyhyba an'dijni kalkanlar,
Kanatlaryba syjynč anar kylar.
Kalkan kibiktir boluşluhu anyn,
Kim symarlasa érkiniä öz' džany-
érkiniania öz' džany.
- b Haşgachasy byla kaplar sieni da bujruchlary tiubiunla syjynyrsyn, ki-
ubia kibik da kalkan kiertiligi Anyn.
- c Seni kanatları ile örter ve cenahları altına sığınırsın; hakikati kalkan
ve siperdir.
- 5 a An'dij korchmastyr bir tiuşliu korchuvdan
Kiunniun', kiečianin' bar uçurlaryndan,

- b Korchmassyn korchuvdan kiečianin', oktan ucadohon kiun'diuz'.
c Ne gecenin dehşetinden, Ne gündüz uçan oktan;
- 6 a Tumandahy üriujdohon öliat'nin',
Hiem kiešmiagin'dian' avur tiuš vachtynyn-
avur tiuš vachthynyn.
b Öliattian' tumanda üriujdohon, kieš'miaktian' talejdohon tiuš
vachtynda.
c Ne karanlıkta gezen vebadan, Ne de öğleyin bitiren kırgından kor-
karsın.
- 7 a Dahy ki tiušsia son janyndan min'liar,
Alej on jandan jyhylsa tiumian'liar,
Anar juvumast uçuru öliat'nin',
b Tiušsi-die son janyjdan min'da tiumian' on janyjdan, saja juvumast.
c Janında bin, ve sağında on bin düşer; Fakat sana yaklaşmaz.
- 8 a Kioziubia kioriar uçun kynhyrlarnyn-
ucun kynhyrlarnyn.
b Ančech kioz'liarij byla baharsyn, da tioliavin' kynhyr élinin'
kioriarsin'.
Ancak sen gözlerine bakarsın. Ve kötülerin cezasını görürsün.
- 9 a Sien'jachšy diegian' išančyjny kojsej,
Bir Tien'rimiz'nin, adyna čahyrsej,
b Ki Sien' Tien'ri išančym, Joharhy Tien'rigia kojsej umsunčuj.
c Çünkü sen, ya Rab, sığınacak yerimsin! Yüce Olanı kendine mesken
kıldın,
- 10 a Syltav éilmias't' hieč jamanlych saja,
Dahy chastalych juvumast karšyja-
juvumast karšyja.

- b Syltav étilmias 't' saja jamanlych, da chastalych juvumast čatyryja.
c Şer sana dokunmayacaktır, Çadırına veba da yaklaşmayacaktır.
- 11 a Malachlaryn bij symarlar katyjda,
Saklama sieni hammieša jolujda,
b Ki malachlaryn symarlar saja, saklma sieni jollaryjda.
c Çünkü bütün yollarında seni tutsunlar, diye Meleklerine senin için emredecektir.
- 12 a Kyjasa uvuč üs'tiunia éltirliar,
Siuriunčiagijni joldan éksitiliar.
joldan éksitiliar,
b Kujasa uvuclar üs'tiuna éltirliar sieni, mhat urarsyn tašcha ajahyjny.
c Ayağın taşa çarpmayasın diye, Elleri üzerine seni taşıyacaktır.
- 13 a Joluchsej jaman kijikni jolujda,
Čieriv savutu bolmasa kolujda,
Jylan üs'tiunia korchuvsuz başarsyn,
Hiem aryslanny biek tieptiar étiarsin'-
biek tieptiar étiarsin.
b Kart aryslan üs'tiunia da jylan üs'tiunia basarsyn, başchalarsyn igit'
aryslanny da adždahanny.
c Arslan ve engerek üzerinden basıp geçeceksin; Genç arslanı ve iri
yılanı çiğneyeceksin.
- 14 a Siuvgianij üçiun'joharhy Tien'rini,
Bar tarlychlardan ol kutcharyr sieni,
Kipliar tienijni chasta bolhanyjda,
Syjly adynyn syryn bil'gianijdia-
syryn bil'gianijdia.
b Ki mieni siuvsia da julurmyn any, kipliarmin' any ki bilsia adymny.
c Bana muhabbet bağladığı için, onu azat edeceğim.

Onu yükselteceğim, çünkü ismimi tanıdı.

- 15 a Čahyrsej anar tiugial' üriagijbia,
Ol karuv bierir saja öz' kliagijbia,
Bolur bolušluch tarlychtan kutcharma,
alnyndan čyharma.
- b Čahyrsa maja da karuv bierirmin' anar birgiasinia bolurmyn mien'
tarlychta, kutcharyrmyn any da saklarmyn any.
- c Beni çağıracak, ve ona cevap vereceğim; Sıkıntıda onunla beraber
olacağım; Azat edip ona izzet vereceğim.
- 16 a Bu dunjalychta uzartyr kiun'liaryj,
Jachšy iš kylma tiuziur sahyšlaryj,
Kiormia jarlyhaš alnynda Tien'rinin',
Asajyšlanma balkuvundan Bijnin'-
balkuvundan Bijnin'.
Amien'
- b Uzunluhun kiun'liarnin' tojdururmyn anar, da kiorgiuziurmin' anar
jarlyhašymny.
- c Uzun ömürle onu doyrçağım, Ve kurtarişımı ona göstereceğim.

M. Fırkovič, söz konusu kitapları hazırlamasıyla çift hedefe ulaştı. Birinci olarak, eski yazıyı okumayan ya da eski kitap ve el yazmaları ele alamayan Karaylar için iki güzel yayın sağlamıştır. İkinci olarak, Türk bilimcilere çok önemli, temel metinler sundu.

Yeni elifbenin kısa ömrüne karşılık kitapların imlâsının hazırlayıcı ve yayınlayıcı tarafından büyük titizlikle ve hemen hemen hiç yanlışsız yazıldığı ayrıca vurgulanacak bir noktadır. (s. 49) ve (s. 117'de) *machtavludur* yerine *machtavludyr* "övgüye değer, övülen", (s. 87'de) *kéjre* "nereye"nin noktasız yazılışı, (s. 118) *Sien'* yerine *S'ien'* vb., az sayılı dizi yanlışlardan bazılarıdır.

Karay cemaatı için büyük emeği geçmiş M. Fırkovič'in bu son iki yayını her meraklının dikkatine sunarız